

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
PEDAGOĢIJAS, PSIHOĻOĢIJA UN MĀKSLAS FAKULTĀTE
PSIHOĻOĢIJAS NODAĻA

**Agresīvas uzvedības dzimumatšķirības bērnu namā un ģimenē dzīvojošiem
pusaudžiem**

BAKALAURA DARBS

Autors: **Aiga Jarute**

Studenta apliecības Nr.: aj13119

Darba vadītājs: Dr. psych. Baiba Martinsone

RĪGA 2016

Anotācija

Pētījuma mērķis bija noskaidrot vai pastāv statistiski nozīmīga atšķirība agresivitātes rādītājos bērnu namā dzīvojošu un ģimenēs dzīvojošu meiteņu un zēnu grupās, kā arī noskaidrot vai pastāv dzimumatšķirības agresijas rādītājos pusaudžiem. Pētījumā piedalījās 80 pusaudži vecumā no 12 līdz 15 gadiem. 40 pusaudži (20 meitenes un 20 zēni) pētījuma brīdī dzīvo bērnu namā, bet 40 pusaudži (20 zēni un 20 meitenes) pētījuma brīdī dzīvoja ģimenē. Pētījumā tika izmantota bērnu uzvedības novērtējuma anketa – Ahenbaha empīriski pamatotās novērtēšanas sistēma, pusaudža pašnovērtējuma anketa.

Pētījumā tika noskaidrots, ka pastāv statistiski nozīmīga atšķirība starp bērnu namā un ģimenē dzīvojošajiem pusaudžiem agresivitātes rādītājiem. Bērnu namā dzīvojošajiem pusaudžiem agresivitātes rādītāji bija augstāki nekā ģimenēs dzīvojošajiem pusaudžiem. Salīdzinot agresivitātes rādītājus meiteņu un zēnu grupās, kopējā zēnu izlasē nebija statistiski nozīmīgāki augstāki agresijas rādītāji nekā meiteņu izlasē.

Atslēgas vārdi: pusaudzis, agresivitāte, bērnu nams, dzimumatšķirības, ģimene

Annotation

The aim of the study is to establish, whether there is a statistically significant difference in the aggressiveness ratios between girl and boy groups living in children's homes and living in families and also to establish, whether there are gender differences in the aggressiveness ratios of teenagers. 80 teenagers of 12 to 15 years of age participated in the study. 40 teenagers (20 girls and 20 boys) at the time of study lived in children's homes, but 40 teenagers (20 girls and 20 boys) at the time of study lived in families. Children behaviour evaluation survey – Achenbach System of Empirically Based Assessment, teenager self-assessment survey – was used in the study.

In the study it was established that there is a statistically significant difference in the aggressiveness ratios of teenagers living in children's homes and living in families. Aggressiveness ratios of teenagers living in children's homes were higher than the ones of teenagers living in families. Comparing aggressiveness ratios of girl and boy groups, there were no statistically significant higher results of aggressiveness ratios for the total selection of boys than the selection of girls.

Keywords: teenagers, aggressiveness, children's home, gender difference, family

SATURS

Ievads.....	5
Agresīva uzvedības cēloņi un izpausmes	7
Pusaudžu vecumposma raksturojums.....	11
Ģimene un tās nozīme bērnu attīstībā.....	14
Bērnu nama kā institūcijas raksturojums.....	17
Metode.....	21
Pētījuma dalībnieki	21
Instrumentārijs	21
Procedūra	21
Rezultāti.....	22
Diskusija	24
Secinājumi	27
Izmantotās literatūras saraksts.....	28
1.Pielikums. Pētījuma shēma.....	31

Ievads

Vairāku gadus strādāju bērnu namā, kas arī noteica pētījuma izvēli. Strādājot bērnu namā nākas bieži saskarties ar audzinātāju un skolotāju sūdzībām par to, ka bērni no bērnu nama esot agresīvi, gan bērnu namā, gan izglītības iestādēs, kurās viņi mācās. Visvairāk sūdzības par agresīvo uzvedību ir tieši par pusaudžiem.

Bērnu ceļš līdz bērnu namam nav vienkāršs. Bērnu nama pusaudži pētījumam tika izvēlēti, jo tie ir bērni, kuri bieži ģimenē ir piedzīvojuši dažāda veida vardarbību ģimenē vai vidē, kurā bērns, pirms nonākšanas bērnu namā, ir dzīvojis. Ļoti ilgi bērna vecākiem tiek dota iespēja mainīt radušos situāciju. Situāciju, kādēļ bērns šādā ģimenē nevarētu dzīvot. Ja arī ģimene nespēj mainīt vidi, tad bērns vispirms nonāk krīzes centrā un pēc tam jau visbiežāk bērnu namā. Krīzes centros un bērnu namos bērns bieži sastop arī citus vienaudžus, kas izjūt dusmas pret cilvēkiem, jo kāds cilvēks viņa dzīvē ir viņu nodevis, piekrāpis.

2009. gadā veiktajā pētījumā “Analīze par situāciju Latvijā bērnu tiesību un aizsardzības jomā bērniem, kas atrodas ārpusģimenes aprūpē un bērniem, kuriem pastāv risks zaudēt savu ģimenes aprūpi” (Pranka & Millere, 2009) tika konstatēts, ka ārpusģimenes iestādēs pastāv vardarbība, bet bērni, kas atrodas sociālā riska ģimenēs, bieži cieš no dažāda veida vardarbības.

Jau Boulbijs (Bowlby, 1998) ir norādījis, ka nelabvēlīgi bērnības pārdzīvojumi palielina varbūtību, ka cilvēks kļūst vieglāk ievainojams un ka arī turpmāk viņš saskarsies ar šādu pieredzi. Bērnībā šie noraidījumi ir vecāku nicīgā attieksme pret bērna alkām pēc rūpēm, mierinājuma un mīlestības. Savukārt, bērni, kas pārdzīvojuši vardarbību un noraidījumu, pieaugot turpina attīstīt jau paši bērnībā ģimenē apgūtos vardarbības veidus.

Bandura (Bandura, kā minēts Škuškovnika, Tiltiņa-Kapele, & Dudkina, 2014) agresiju skaidro kā sociāli iemācītu parādību. Agresiju iemācās, novērojot to kāda tuva, nozīmīga cilvēka uzvedībā. Tieši iemācīšanās no novērošanas rada uzvedības modeli, kāda iepriekš redzēta.

Berons un Ričardsone (Beron & Richardson, 1999) norāda, ka agresīvu uzvedību būtiski ietekmē ģimene. Bērnam agresivitāte būs paaugstināta, ja ģimenē nebūs tuvas attiecības ar citiem ģimenes locekļiem, kā arī, ja būs agresivitāti ietekmējošs audzināšanas stils ģimenē. Tieši no tām ģimenēm, kurās vecāki attiecībās ar bērniem ir vēsi un noraidoši, nāk bērni, kuri dzīves laikā kļuvuši agresīvāki.

Arī Hjūits un Dženkins (Hyit & Jencins, 2001, kā minēts Škuškovnika et al., 2014) norāda, ka bērniem, kuriem trūkst rūpju no mātes puses, ir augstāki agresivitātes rādītāji.

2014.gadā veiktajā pētījumā (Fite, Rubens, Preddy, Raine, & Pardini, 2014) tiek minēts, ka tieši pusaudžu vecumā ir tendence paaugstināties agresivitātes rādītājiem. Killesens (Cillessen, Mayeux, Thao Ha, Bruyn, & LaFontana, 2014) pētījumā par agresivitātes saistību ar popularitātes gūšanu pusaudžiem, norādīja, ka popularitāte ir cieši saistīta ar agresiju. Šajā pētījumā tieši pusaudžu zēniem bija augstāka tieksme pierādīt savu popularitāti un tiem līdz ar to arī bija augstāki agresivitātes rādītāji.

Fešbahs (Feshbah, 1974, kā minēts Škuškovnika et al., 2014) apraksta, ka agresija tiek lietota kā pašcieņas atgūšanas veids, tā mēģinot celt savu pašvērtējumu, kas ir ticis ietekmēts no citas personas uzbrukuma.

Fišers (Fisher, Fried, & Feldman, 2009) savos pētījumos norāda, ka tieši zēniem 12-16 gadu vecumā ir paaugstināta agresivitāte. Zēniem tas ir kā veids, kā iegūt popularitāti pusaudžu vidū.

Pētījuma mērķis: noskaidrot vai pastāv statistiski nozīmīga atšķirība agresivitātes rādītājos bērnu namā dzīvojošu un ģimenēs dzīvojošu meiteņu un zēnu grupās.

Pētījuma jautājums: Vai pastāv atšķirības agresijas rādītājos bērnu namā un ģimenē dzīvojošajiem pusaudžiem?

Vai pastāv dzimumatšķirības agresijas rādītājos pusaudžiem?

Pētījuma mainīgie lielumi: agresijas rādītāji

Pētījuma izlase: 80 pusaudži vecumā no 12 līdz 15 gadu vecumam-40 pusaudžu meitenes un 40 pusaudžu zēni. 40 pusaudži(20 pusaudžu zēni un 20 pusaudžu meitenes) pētījuma brīdī dzīvo bērnu namā, vecākiem ir pārtrauktas aprūpes tiesības. 40 pusaudži(20 pusaudžu zēni un 20 pusaudžu meitenes) pētījuma brīdī dzīvo ģimenē.

Pētījuma dizains un datu ievākšanas metodes: Ahenbaha Empīriski pamatotās novērtēšanas sistēma, pusaudža pašnovērtējuma anketa.

Agresīva uzvedības cēloņi un izpausmes

Agresija ir kā sociālās uzvedības forma, kurā iesaistīti vismaz divi indivīdi (Beron, 1999).

Škuškovnika ar kolēģiem (Škuškovnika, Tiltiņa-Kapele, & Dudkina, 2014) par agresīvu uzvedību sauc uzvedību, kuras mērķis ir fiziski, verbāli ievainot citu personu. Autores norāda, ka agresivitāte ir kā “apzinātā ļaunuma” aktivitāte. Rīcību par “apzinātu ļaunumu” padara noteikts darbības motīvs un darbības. Agresīva uzvedība var būt arī priekšmetu iznīcināšana.

L.Berkovics (Berkowitz, 1993) par agresīvu rīcību sauc jebkuru darbību, kas ir saistīta ar konkrētajā sabiedrībā pieņemto sociālo normu pārkāpšanu. Agresīva rīcība ir darbība, kuras mērķis galvenokārt ir ievainot kādu objektu. Jebkura uzvedības forma, kura tiek veikta, lai nodarītu kādam fiziskas vai psiholoģiskas ciešanas, ir nosaukama par agresiju.

Fešbahs (Feshbah, 1974, kā minēts Škuškovnika et al., 2014) izdala trīs agresijas veidus: naidīgā, reaktīvā un instrumentālā. Agresija var būt gan individuāla rīcība, gan kolektīva rīcība. Fešbahs (Feshbach, 1971, kā minēts Škuškovnika et al., 2014) norāda, ka agresija rodas no cilvēka uzskatiem. Ja cilvēks domā, ka otram personai pret viņu ir ļauni nolūki, tad rodas agresija. Agresija paliek nemainīga, ja situācija divu personu starpā netiek mainīta. Jebkura agresija, kura paliek neizpausta, saglabājas un tā var tikt izpausta tālākā nākotnē. Ar agresijas palīdzību cietušais mēģina savam pretiniekam pilnībā atmaksāt. Tieši tādēļ arī autors norāda, ka agresija ir kā pašcieņas atgūšanas veids, jo tā mēģina cilvēks celt savu pašvērtējumu, kas ietekmēts no citu personu uzbrukumu.

M.Ruters (Rutter, 1998) norāda, ka rīcībai, lai to nosauktu par agresīvu, jābūt ar mērķi ievainot, nodarīt ļaunu citai personai. Lai rīcību varētu nosaukt par agresīvu, tai noteikti ir jākaitē citai personai.

A.H.Bass un A.Dērkija (Buss & Durkee, 1957, kā minēts Škuškovnika et al., 2014) lai noteiktu agresijas līmeni, izdalīja astoņus agresijas veidus:

1. Fiziskā agresija – fiziskā spēka izmantošana;
2. Netiešā agresija – netieši vērsta pret otru personu, kā arī izpausmes, kas nav vērstas pret kādu konkrēti;
3. Uzbudinātība – pie mazākā kairinājuma iekarst un kļūst rupjš;
4. Negatīvisms –uzvedība, kas vērsta pret kādām konkrētām autoritātēm;
5. Aizvainojums – uz izdomātu ciešanu pamata dusmas;
6. Aizdomīgums – neuzticība citiem cilvēkiem un pārliecība, ka citi vēlas tikai nodarīt ļaunu;

7. Verbālā agresija – negatīvo emociju izpausme ar vārdiem;
8. Vainas apziņa – cilvēks ir pārliecināts, ka pats viņš ir slikts cilvēks un viņa rīcības ir sliktas.

Zandens (Vander Zanden, 1988) norāda, ka ne vienmēr agresija var būt tikai ļaundabīga. Autors tādēļ izdala ļaundabīgo agresiju un labdabīgo agresiju. Ļaundabīgā agresija ir saistīta tieši ar fizisko un psihisko vardarbību. Autors ir izdalījis četrus ļaundabīgās agresijas veidus:

1. Fiziskā vardarbība;
2. Emocionālā vardarbība;
3. Seksuālā vardarbība;
4. Iesaistīšanās seksuālā darbībā.

Zandens (Vander Zanden, 1988) kā labdabīgu agresiju sauc darbības, kas ir šādās formās:

1. Nejaušā – nejauši gūstot ievainojumu;
2. Spēļu agresija – sporta spēlēs ar agresijas elementiem;
3. Pašapliecināšanās agresija – sevis apliecināšanas veids;
4. Aizsargreakcija – aizsardzības nolūkos veikta darbība;
5. Konformā agresija – pusaudžu grupās sociālā pakļautība;
6. Instrumentālā agresija – ar mērķi iegūt sev vajadzīgo, nodarot

kaitējumu citām personām.

Bandura (Bandura, kā minēts Škuškovnika et al., 2014) apskata agresiju kā sociālo iemācītu uzvedības veidu. Cilvēks iemācās uzvedības, novērojot to no cita cilvēka. Pēc tam, kad cilvēks ir iemācījies un novērojis šādu rīcību, viņš pats atkārt to, ko ir novērojis un iemācījies.

Berons un Ričardsons (Beron & Richardson, 1999.) norāda, ka agresīvu uzvedību ietekmē daudz un dažādu faktoru. Agresīvu uzvedību var ietekmēt ģimene, līdzcilvēki, kā arī masu informācijas līdzekļi. Ģimenei ir būtiska loma bērna attīstībā un tā spēj ietekmēt arī bērna agresivitātes attīstību. Bērnam agresivitāte būs paaugstināta, ja ģimenē nebūs tuvas attiecības vecākiem ar bērniem, māsām ar brāļiem. Agresivitāte ir paaugstināta arī tiem bērniem, kuru ģimenēs ir bijis agresivitāti ietekmējošs audzināšanas stils. Bērni, kuru ģimenē būs nekārtības, kuru vecāki attiecībās ar bērniem ir vēsi un noraidoši, būs agresīvāki. Viens no galvenajiem agresivitātes cēloņiem ir agresīvas uzvedības novērošana. Bērni iemācās agresīvu uzvedību, novērojot to citu cilvēku rīcībā, no līdzcilvēkiem, un sāk paši uzvesties agresīvi. Bērni agresīvu uzvedību iemācās ne tikai no pieaugušajiem un ģimenes locekļiem, bet arī no sev ikdienā apkārt esošajiem bērniem. Bērni, kuri redz agresīvu uzvedību savās mājās un kļūst

par agresīvas uzvedības upuriem, paši kļūst par agresīviem un nodara pāri citiem cilvēkiem. Šāda uzvedība bērnībā ļauj paredzēt to, ka bērns pieaugot būs agresīvs.

Pēc Boulbija (Bowlby, 1998) uzskatiem, pilnīgi visi bērnības pārdzīvojumi rada sekas cilvēka attīstībā. Ja šie bērnības pārdzīvojumi bijuši nelabvēlīgi, tad cilvēks kļūst viegli ievainojams, nelabvēlīgu pārdzīvojumu gadījumā. Vēl nelabvēlīgi bērnības pārdzīvojumi palielina varbūtību, ka arī turpmāk viņš saskarsies ar šādu pieredzi. Bērnībā pārdzīvojumus rada vecāku noraidījumi, nicīgā attieksme pret bērnu un viņa vēlmēm pēc rūpēm, mierinājuma un mīlestības. Bērniem ļoti smagus pārdzīvojumus rada dažāda veida vardarbība. Bērni, kas paši ir piedzīvojuši vardarbību vai noraidošu attieksmi ģimenē, kad pieaug, paši savā ģimenē turpina attīstīt bērnībā apgūtos uzvedības modeļus. Boulbijs, analizējot dusmu funkcionālos un disfunkcionālos aspektus, norāda, ka dusmu funkcionālais aspekts bērnam rodas, ja bērns nonāk situācijās, kas izraisa viņā nedrošību. Mātes nojauš, kad bērns nonāk nedrošās situācijās, un viņās rodas dusmas un trauksme, kas dod viņai spēku mainīt šo nedrošo situāciju, jo mātei būtiski ir atjaunot bērna drošību. Situācijā, ja mātei nav būtiski radīt un nodrošināt bērnam drošību, gan mātei, gan bērnam rodas dusmas, trauksme. Šīs ilgstošās dusmas un trauksme noved pie bērnam agresīvas un pat kaitējošas uzvedības.

Psihologi Hjūits un Dženkins (Hyit & Jencins, 2001, kā minēts Škuškovnika et al., 2014) secinājuši, agresivitāte ir augstāka tiem bērniem, kuriem trūkst rūpju no mātes puses. Agresivitāti ietekmē pusaudzā un vecāku attiecības – rūpju trūkums, vecāku agresīva rīcība, agresivitātes veicināšana ģimenē, bērna atbalstīšana agresivitātes brīžos. Ģimenēs, kurās attiecības starp vecākiem un pusaudžiem ir pozitīvas, arī pastāv veiksmīgāka draudzība starp vecākiem un pusaudzi. Negatīvas attiecības starp vecākiem un pusaudzi ir saistītas ar negatīvu draudzību.

Berkovics (Berkovic, 2001) norāda, ka sievietes un vīrieši agresiju izpauž atšķirīgi. Sabiedrībā jau ir izveidoti priekšstati par katram dzimumam pieņemamu uzvedību. Zēniem parasti jau agrā bērnībā tiek iemācīta agresīva uzvedība, piemēram, pērkot pistoles. Meitenēm to nemāca, jo parasti viņām netiek pirktas rotaļlietas, kas būtu saistītas ar agresīvām darbībām, viņām tiek pirktas, piemēram, lelles. Tieši tādēļ arī sabiedrībā valda uzskats, ka vīrieši ir agresīvāki nekā sievietes.

Fišers (Fisher et al, 2009) veicot pētījumus par agresivitāti, norāda, ka tieši zēniem 12-16 gadu vecumā agresivitāte ir paaugstināta. Zēniem šajā vecumā tieši tas ir veids kā viņi var iegūt popularitāti savu vienaudžu vidū. Tie, savukārt, kas ir cietuši no vardarbības, ir mazāk populāri savu vienaudžu vidū. Popularitātes nozīmīgums pusaudžu vidū ir ļoti būtiski atkarīgs no tā, kādā sabiedrības grupā pusaudzis uzturas.

Berons un Ričardsone (Beron & Richardson, 1999) agresīvo rīcību saista ar hormoniem. Vīriešiem testosterona līmenis ir gandrīz 10 reizes lielāks nekā sievietēm. Pamatojoties uz to, var pievērst uzmanību androgēnu nozīmei agresīvajā uzvedībā. Bet testosteronam tad ir jābūt galvenajam agresivitātes paaugstinātājam, lai varētu piekrist šai hipotēzei. Agresīvas darbības pamatā ir nozīmīga loma testosteronam, tomēr ir arī citi faktori, kas to ietekmē.

Kilesens (Cillessen, Mayeux, Thao Ha, Bruyn, & LaFontana, 2014) ar kolēģiem veica pētījumu par agresīvas uzvedības saistību ar popularitātes iegūšanu pusaudžiem. Popularitāte ir cieši saistīta ar agresīvu rīcību. Pozitīva saistība popularitātei un agresivitātei bija pusaudžiem, kuriem bija lielāka motivācija būt populāriem. Pusaudžu zēniem, kuriem bija lielāka tieksme pierādīt savu popularitāti, bija arī paaugstināta agresīva uzvedība. Salīdzinot zēnu un meiteņu grupas, pētījuma rezultāti norādīja, ka meiteņu grupai nebija prioritāra popularitātes gūšana pusaudžu vecumā, bet, savukārt, zēniem tā bija prioritāra. Zēni, kuriem nebija nozīmīga popularitātes gūšana, arī bija ar zemāki agresivitātes rādītāji.

Gini, Pozoli un Himel savā pētījumā (Gini, Pozzoli, & Hymel, 2014) norāda, ka pusaudžiem agresīva uzvedība ir kā sevis parādīšanas un pierādīšanas veids. Šajā veiktajā pētījumā zēniem agresivitātes rādītāji bija augstāki nekā meitenēm.

Faits ar kolēģiem (Fite, Rubens, Preddy, Raine, & Pardini, 2014) pētījumā apraksta, ka tieši pusaudžu vecumā ir tendence paaugstināties agresivitātes rādītājiem. Kā agresivitātes paaugstinātājs vai, tieši pretēji, pazeminātājs ir pusaudža attiecības ar citiem cilvēkiem. Parasti pusaudži ir agresīvāki, ja viņiem ir sliktas attiecības ar apkārt esošajiem cilvēkiem. Būtiski agresīvu uzvedību ietekmē pusaudža attiecības ar vecākiem. Ja attiecības ar vecākiem ir sliktas, tad līdz ar to arī agresīvas uzvedības rādītāji ir augstāki. Sliktās attiecības ar vecākiem pusaudžim izraisa negatīvas emocijas, kas tālāk jau var pārvērsties par agresīvu rīcību.

Marija Sorokina (Sorokina, 2007) norāda, ka nervu spriedze un sociālā adaptācija, var radīt agresivitāti, bet agresivitāti mazināt var ar kultūras ietekmi vai arī agresīvo tieksmju sublimāciju sociāli pieņemamās darbības formās.

Ahenbahs un Reskorla (Achenbach & Rescorla, 2001, kā minēts Sebre & Vende, 2014) savos pētījumos raksturo eksternalizēto un internalizēto uzvedību. Eksternalizētājā uzvedībā iekļaujot agresīvu rīcību. Par eksternalizētu uzvedību bērniem var nosaukt tādu uzvedību, kas ir devianta, impulsīva, agresīva, ar antisociālajām darbībām, pārmērīgi aktīva. Eksternalizētā uzvedība ir atkarīga no emocionālās pieredzes, kuru bērns uzskata par sabiedrībā pieņemamu vai nepieņemamu. Ahenbahs (Achenbach, 1995, kā minēts Connor, 2002) norāda, ka agresivitāte ietver sevī konfrontējošu uzvedību (ignorēšana, fiziska

iespaidošana) un noziegumu izdarīšana (veicot slepenas agresīvas darbības). Tiek atšķirta spontānā no instrumentālās agresijas, bet ne vienmēr pastāv distance starp šīm abām agresijām. Agresija var būt arī jauktas formas. Tieši tādēļ šīs uzvedības problēmas visas tiek nosauktas par eksternalizētajiem simptomiem. Eksternalizētās uzvedības problēmas sastāv no agresīvām darbībām un noteikumu pārkāpumiem. Pusaudžiem ar paaugstinātu agresivitāti parasti ir zemāki mācību sasniegumi un būtiski pazeminās viņu akadēmiskās spējas, kas ietekmē viņu turpmāko izglītošanos un uzvedības problēmas.

Agresijai ir daudz un dažādu skaidrojumu, definīciju, pašlaik vēl nav izveidota vienota definīcija, bet agresiju raksturo darbības, kuras tiek veiktas, lai ievainotu, nodarītu pāri kādam objektam. Agresīvās uzvedības pamatā parasti ir iesaistītas vismaz divas personas, un, lai darbību nosauktu par agresīvu, tai ir jākaitē otrai personai. Lai arī agresīvās rīcības ārējās izpausmes ir līdzīgas, tās motivācija un cēloņi ir atšķirīgi, kas atkarīgs no katras personas. Bērni agresīvu uzvedību iemācās jau agrā bērnībā, novērojot agresīvu darbību un pēc tam to atkārtojot. Arī bērniem, kam trūkst rūpju no mātes puses, novērojami augstāki agresivitātes rādītāji, nekā bērniem, kuri saņem mātes rūpes un atbalstu. Bieži agresija tiek izmantota kā pašcieņas atgūšanas līdzeklis, kas gan, galvenokārt, vairāk ir raksturīgs pusaudžu zēniem. Tomēr pastāv agresīvas uzvedības dzimumatšķirības. Arī vīrieši un sievietes izpauž agresivitāti atšķirīgi.

Pusaudžu vecumposma raksturojums

Par pusaudžiem uzskata bērnu attīstību no 11/12 līdz 15/16 gadu vecumam.

Pusaudža attīstība ir ar krīzēm, konfliktiem, adaptācijas problēmām apkārtējā vidē (Rogovs, 2004).

Svence (Svence, 1999) pusaudžu periodu raksturo ar autoritāšu maiņu, konformismu, morālo relatīvismu, emancipāciju, opozīciju, kritiku, pašapliecināšanos, sensitivitāti, pašcieņu, pretenziju līmeņa paaugstināšanos, infantilismu, emocionālās kompensācijas reakcijām, rakstura akcentuāciju.

Steinbergs (Steinberg, 1989) pusaudžu vecumposmā kā būtiskākās pārmaiņas norāda bioloģiskās, kognitīvās un sociālās. Ļoti būtiskas ir bioloģiskās izmaiņas, kad pusaudža ķermenis jau fiziski iegūst pieaugušā ķermeni. Kognitīvajā līmenī pusaudzīm mainās domāšana. Domāšana pusaudzīm vairs nav tāda kāda bijusi līdz šim, pusaudži labāk spēj orientēties abstraktos jēdzienos. Visās sabiedrībās pusaudzis kļūst par individualitāti, iegūst un apzinās jaunas sociālās lomas un statusus. Tieši sociālās izmaiņas, sociālās vides izmaiņas

pusaudzīm nosaka tā uzvedību un psihosociālo attīstību. Šajā vecumposmā galvenās problēmas ir identitātes, autonomijas, intimitātes, seksualitātes, sasniegumu, psihosociālās.

Vigotskis (Vygotsky, kā minēts Svence, 1999) norāda, ka jebkuram attīstības posmam ir savi jaunveidojumi. Šie jaunveidojumi nosaka katra attīstības posma būtību. Pusaudžu vecumā jaunveidojumi ir pieaugušamības izjūta un pakļaušanās grupu ietekmēm. Šajā vecumposmā ļoti nozīmīga ir saskarsme, kas ir arī vadošā darbība. Šī saskarsme galvenokārt ir ar vienaudžiem.

Maršals izdala piecas galvenās fiziskās izmaiņas pusaudžu vecumā, kas spēj ietekmēt arī pusaudža psihiskās izpausmes (Maršal, 1978, kā minēts Steinberg & Belsky, 1991):

1. Strauja augšana un auguma izmaiņas;
2. Dzimumdziedzeru strauja attīstība;
3. Dzimuma atšķirīgo īpašību attīstība;
4. Ķermeņa uzbūves izmaiņas;
5. Izmaiņas asinsrites un elpošanas sistēmās.

Ēriksona (Erikson, kā minēts Steinberg & Belsky, 1991) modelī pusaudžu vecumposmā ir apzinātā ES tēla attīstība. Tieši ES tēla attīstība palīdz pusaudzīm iegūt identitātes formu, kas tālāk ietekmēs visu viņa dzīvi. Ēriksons (Erikson, 1998) norāda, ka pusaudžu vecumā mainās autoritātes. Pieaugušais vairs nav autoritāte, bet par autoritātēm kļūst vienaudži. Vienaudži šajā laikā arī kļūst par uzvedības etaloniem.

Koroleva (Koroleva, 2013) izdala pusaudžu personības tipus, ar sev kaitējošiem uzvedības priekšnoteikumiem, kas noformējas tieši pusaudžu vecumposmā:

1. Egoistiskais – pārmērīga koncentrēšanās uz sevi un savām personīgajām interesēm, zems pašvērtējums, negatīva attieksme pret sabiedrību;
2. Depresīvais – mazvērtības izjūta sabiedrībā, nespēja pieņemt sevi;
3. Suicidālais – nespēja redzēt savas dzīves jēgu, savu personību izjūt kā nederīgu sabiedrībai.

Svence (Svence, 1999) pusaudžu vecumu raksturo ar bērna pubertāti, sociālo attīstību, identitātes meklējumiem un nostiprināšanos. Tieši pusaudžu periodā nozīmīgu vietu ieņem savas patiesās identitātes un sociālās lomas meklēšana. Tikai labākajā gadījumā pusaudzis tās spēj atrast. Ja pusaudzis tās nespēj atrast šajā posmā, viņš savus meklējumus turpina vēl pieaugušo periodā. Neatrodot arī pieaugušo periodā, cilvēkam parādās neirozes pazīmes, agresivitāte, infantilisms un frustrācija. Autore norāda, ka bieži pusaudžu problemātiskajai uzvedībai par iemeslu ir zemais pašvērtējums. Zemo pašvērtējumu pusaudži mēdz kompensēt ar izaicinošu un sev piesaistošu uzmanību.

Rogovs (Rogovs, 2004) pusaudžu vecumposmā akcentē psihofizioloģisko attīstību un sociālās aktivitātes izmaiņas. Autors šo vecumu dēvē par pārejas posmu no bērna uz pieaugušo cilvēku. Pusaudžu vecumposmā noformējas uzvedības formas, rakstura iezīmes, emocionālās reaģēšanas spējas, ES tēla nostādīšana citā sociālajā pozīcijā. Pusaudžiem šajā posmā ir daudz dramatiski pārdzīvojumi, grūtības un krīzes. Pusaudži bieži izjūt diskomfortu psihofizioloģiskajā līmenī, ko var izskaidrot ar to, ka viņiem ir emocionālās sfēras nenoturība, ļoti augsta nervu sistēmas darbība un īpaši augsta līmeņa situācijas trauksme. Pašpārlicības trūkumus ir saistīts ar emocionālajām reakcijām – ietiepība, viegla aizvainojamība, negatīvisms, agresivitāte. Pusaudzis izveido savu ideālus un vēlas pēc tiem arī dzīvot. Pusaudžu paša izveidotie ideāli bieži noved pie viedokļu sadursmes un konfliktiem ar vecākiem. Visbiežāk arī grūtības skolā parādās tieši šajā vecumposmā. Skolā bieži ir slikts progress un var būt pat neadekvāta uzvedība. Lai vispār skolā varētu notikt veiksmīga apmācība, svarīgi ir, lai pusaudzis būtu motivēts mācību darbam. Pusaudzi vēlams virzīt uz iegūto zināšanu nozīmi kā sevis mainīšanas veidu. Visbiežāk gan pusaudži mācīties nevēlas, neredz tam jēgu un ļoti bieži pat atsakās iesaistīties mācību procesā.

Rogovs arī norāda, ka personības attīstībā būtisks ir pašvērtējums un ES tēls, tā veidošanās. Pusaudžu vecumposmā svarīgu lomu ieņem paša pusaudža fiziskais ķermeņa tēls. Tas tiek salīdzināts ar paša izveidoto etalonu. Bieži pusaudži izjūt savu ķermeni pietiekami vai nepietiekami vīrišķīgu vai sievišķīgu. Ne vienmēr ķermeņa nepilnības ir patiesas, tās pusaudzis var izdomāt pats. Savas ķermeņa nepilnvērtības pusaudzis var pārdzīvot tik ļoti, ka viņš patiešām sāk justies nepilnvērtīgs.

Bandura (Bandura, 1978, kā minēts Škuškovnika et al., 2014) norāda, ka pusaudžu uzvedību būtiski ietekmē draugi un apkārtējās vides apstākļi. Tā ir būtiskākā atšķirība no agrīnās bērnības, jo tad indivīda un sociālās vides mijiedarbība notika ģimenē. Tomēr, ja arī bērnībā ir bijusi nelabvēlīga audzināšana, tas ietekmē tālākajā attīstībā bērna problemātisko uzvedību.

Sebre (Sebre, Koroļeva, Kārklīņa, Trapenciēre, Sņikere, Mieriņa, Koļesņikova, Ļubenku, & Turilova, 2008) ar kolēģiem skaidro, ka agresīvā rīcība pusaudžiem bieži ir saistīta ar nespēju tikt galā ar stresu, dusmām un negatīviem pārdzīvojumiem. Tieši pusaudžiem agresīvā uzvedība ir kā līdzeklis, kā pievērst sev uzmanību un tā izrādīt savus protestus.

Kraigs (Craig, 2001) vecāku un pusaudžu attiecības raksturo kā posmu, kurās ir ļoti daudz izmaiņu. Kā iemesls šīm izmaiņām ir pusaudža tieksme pēc lielākas neatkarības. Pusaudža vēlme pēc lielākas neatkarības ļoti bieži līdz ar to arī izraisa nesaskaņas ģimenē. Pusaudzis mēģina tikt ārā no vecāku noteiktajiem ierobežojumiem. Savukārt, vecākiem

pieaug uztraukums par viņu bērnu, kas līdz ar to saasina arī citas trauksmes. Vecāki šajā laikā var pārdzīvot arī pašu novecošanās pazīmju parādīšanos, viņiem paliek mazāk enerģijas, salīdzinot ar to laiku, kad bija jaunāki. Galvenokārt vecākiem šis ir posms, kuru viņi vienmēr ir uzskatījuši par nākotni, bet tagad tā nākotne ir jau pienākusi.

Kapikirans (Kapikiran et al., 2014) kā konfliktu iemeslus pusaudžu vecumposmā norāda – gērbšanās stils, draugu izvēle, vecāku attieksme, vecāku atļauju došana. Vecāki šajā vecumposmā mēdz piekāpties pusaudža vēlmēm. Tomēr ir arī vecāki, kuru viedoklis dominē pusaudžu – vecāku attiecībās.

Makobijs un Martins (Maccoby & Martin, 1983, kā minēts Acun-Kapikiran et al., 2014) apraksta, ka vecāku audzināšanas stili ietekmē pusaudža uzvedību un apmierinātību ar dzīvi kopumā. Tieši vecāku audzināšanas stili būtiski ietekmē pusaudža emocionālo stāvokli un uzvedību.

Pusaudžu vecumu raksturo dažādas izmaiņas. Šajā laikā notiek autoritāšu maiņa, ES tēla nostiprināšanās, būtiskas bioloģiskās izmaiņas, sociālās vides maiņa. Pusaudzīm nozīmīgāki kļūst draugi un apkārtējā vide, kas arī būtiski ietekmē pusaudža uzvedību. Pusaudžu vecumā bieži veidojas konflikti ar vecākiem, jo pusaudzis var būt neapmierināts ar vecāku noteiktajiem ierobežojumiem. Vecāki, savukārt, var būt neapmierināti ar pusaudža dzīvesveidu un uzvedību. Tomēr būtisku lomu šajā vecumposmā nosaka vecāku audzināšanas stils ģimenē, kā arī kontakta veidošana ar pusaudzi. Tieši vecāku audzināšanas stils ietekmē pusaudža uzvedību un apmierinātību ar dzīvi kopumā.

Ģimene un tās nozīme bērnu attīstībā

Ģimene ir vēsturiski mainīga mazā sociālā grupa, kas dibināta uz laulības vai radniecības sakaru pamata un kuras locekļi saistīti ar sadzīves kopību, ar savstarpēju izpalīdzību un atbildību (Karpova, 2006). Autore (Karpova, 2006) norāda, ka ģimene ir veidojums, kurā mijiedarbība notiek pēc dažādiem likumiem, jo ģimenē katra sastāvdaļa ir personība. Izmaiņas kādā personībā uzreiz izraisa izmaiņas visā sistēmā. Autore norāda ka nav viens vienots ģimenes funkciju uzskaitījums, tomēr no psiholoģijas viedokļa var akcentēt šādas ģimenes funkcijas:

1. Bērna dzimšana un audzināšana;
2. Vecāku garīga pilnveidošana;
3. Emocionālā atbalsta un psiholoģiskās aizsardzības funkcija;
4. Sociāli ekonomiska statusa sasniegšana;
5. Pašizpaušanās.

Duvals (Duval, 1957, kā minēts Eidelmiler & Justickis, 1998) ģimenes dzīves ciklā izdala šādas fāzes:

1. Iesaistīšanās – laulāto satikšanās, viņu emocionālā piesaiste vienam ar otru;
2. Vecāku lomas pieņemšana;
3. Jaunas personības pieņemšana ģimenē;
4. Bērnu ieviešana pieaugušo institūcijās
5. Pusaudžu pieņemšana
6. Eksperimentēšana un neatkarība
7. Gatavība bērnu aiziešanai no ģimenes;
8. Bērnu aiziešana no ģimenes, aiziešanas pieņemšana, dzīve laulātajiem divatā;
9. Pieņemšana par novecošanu, par aiziešanu pensijā.

Normāli funkcionējoša ģimene – tā ir ģimene, kurā atbildība un diferencēšana izpilda savas funkcijas, kā dažādu vecuma vajadzību apmierināšana un izmaiņas, ģimenē kā vienotā sistēmā, tā arī katram tās loceklim atsevišķi (Eidelmiler & Justickis, 1998). Eidelmilers un Justickis apraksta, ka ģimenes struktūra dod iespēju atbildēt uz jautājumu, kā realizējas ģimenes funkcijas. Aplūkojot ģimenes pēc to struktūras, var izdalīt ģimenes, kurās ģimeni vada viens cilvēks un var izdalīt ģimenes, kuras vada visi tās locekļi. Ja ģimeni vada viens cilvēks, tad tā ir autoritāra sistēma. Ja ģimeni vada vairāki cilvēki, tad tā ir demokrātiskā sistēma. Tomēr gan ģimenes funkcijas, gan struktūra var mainīties laika gaitā. Šīs izmaiņas parasti notiek bērna un viņa vecuma dēļ. Šādus posmu, kad mainās ģimenes funkcijas un struktūra, sauc par ģimenes kritiskajiem posmiem ģimenes ciklā. Tieši šajos kritiskajos posmos ģimenes ciklā nedarbojas iepriekš veiktās darbības kāda mērķa sasniegšanai. Ja iepriekš veiktās darbības vairs nedarbojas, tad tās ir jānomaina ar jaunām, jaunu vajadzību, mērķu sasniegšanai.

Steinbergs (Steinberg, 1989) norāda, ka ģimene nespēj dzīvot sociālajā izolētībā. Tā mainās līdz ar notikumiem apkārtējā vidē. Ģimenē kā nozīmīgākās izmaiņas autors norāda - vecāku darbs, tā izmaiņas, vecāku pavadītais laiks mājās, mājsaimniecības modeļu izmaiņas, vērtību un prioritāšu izmaiņas. Ģimene ir kā sistēma, sistēma, kas sastāv no savstarpējām attiecībām. Šajā sistēmā izmaiņas notiek, ja tajā mainās kādas vajadzības, ir jaunas nepieciešamības. Izmaiņu procesā tiek iesaistīti pilnīgi visi ģimenes locekļi, jo tā ir vienota sistēma. Šajā izmaiņu periodā ģimene var piedzīvot nestabilitāti. Šie nestabilitātes posmi

ģimenei ir ļoti smagi pārdzīvojumi, jo iepriekšējie darbības modeļi vairs ģimenē nestrādā. Tomēr, lai parādītos jauni, piemēroti darbības modeļi, tam ir nepieciešams laiks.

Ģimenes ietekme uz bērnu ir fundamentāla. Tieši ģimenē bērns iegūst pirmo un bāzisko sociālo pieredzi, iemācās (vai neiemācās) dzīvot starp cilvēkiem (Karpova, 2006, 270.).

Kraigs (Craig, 2001) norāda, ka vecāki dod iespēju bērnam kļūt par ģimenes locekli. Vecāki arī dod iespēju bērnam iepazīties ar apkārtējo sabiedrību un tās kultūru. Jau bērnībā bērns iepazīst reliģiskās tradīcijas, ētiskos stereotipus un morāles vērtības. Tieši vecāki savam bērnam parāda savas kultūras vērtības. Ģimenes ietekmē bērns iepazīstas ar apkārtējo sabiedrību, veido savā dzīvē sociālos kontaktus. Tieši sociālajos kontaktos mainās cilvēka vērtējums pašam par sevi. Veidojas bērnam ES tēls, kas ir būtisks nosacījums, lai veidotos pilnīga personība.

Karpova (Karpova, 2006) apraksta, ka pētījumi psiholoģijā uzsver ģimenes emocionālās atmosfēras nozīmi jau zīdaiņa vecumā un bērnībā, kā arī grūtniecības laikā, jo no tā veidojas bērnu emocionālā dinamisma dziļākie slāņi. Vecāku savstarpējo attiecību kvalitāte, nobriedušas un mierpilnas attiecības no mātes un tēva puses, nodrošina pareizu bērnu emocionālās sfēras attīstību. Nelīdzsvarotība starp vecākiem un citi attiecību trūkumi var bērnos izraisīt emocionālos traucējumus, kas var aizkavēt viņu attīstību un ietekmēt visu viņu dzīvi.

Makobijs un Martins (Macoby & Martin, 1983, kā minēts Acun-Kapikiran et al., 2014) norāda, ka vecāku audzināšanas stils atstāj būtisku ietekmi uz bērna emocionālo stāvokli un uzvedību. Autori izdala četrus audzināšanas stilu ģimenē:

1. Autoritatīvais – vecāki saprot, bet disciplinē pusaudža uzvedību tam vēlamajā virzienā;
2. Autoritārais – vecāki ir stingri, nelokāmi disciplīnas jautājumos;
3. Visatļaujošais – vecāki ir saprotoši, pilnībā atbalsta bērna autonomiju;
4. Bezuzraudzības – nepietiekama sadarbība ar bērnu un ir vienaldzīgi pret bērna vajadzībām.

Pastāv pozitīva statistiski nozīmīga sakarība starp pusaudža intelektu un psiholoģisko tiesību respektēšanu ģimenē, vecāku attieksmi pret pusaudzi (V.Apsīte 2003, kā minēts A.Karpova). Ģimenēs, kurās tiek respektētas bērna psiholoģiskās tiesības un ir pozitīva attieksme no vecākiem pret pusaudzi, pusaudzim ir sekmīgāka intelektuālā attīstība.

A.Karpova (Karpova, 2006) pusaudžu vecumu ģimenē apraksta, kā laika posmu, kurā ģimenei nākas mijiedarboties ar ļoti konkurējošu sistēmu. Pusaudzim šajā dzīves posmā

svarīgākas ir vienaudžu grupas. Šis pārejas vecums beidzas tikai tad, kad pusaudzis sāk apzināties savas attiecības ar citiem cilvēkiem, nevis vecākiem, bet tieši citiem apkārt esošiem cilvēkiem. Ja bērns ir emocionāls, tad šis vērtējums tam ir svarīgāks. Ja pusaudzis ir dzīvojis disharmoniskā ģimenē, nelabvēlīgā ģimenē, viņš nav iepazinis emocionālās tuvības vērtību, kā arī nepazīst kopdarbību un sadarbību. No tādas ģimenes pusaudzis vēlas izrauties, tā mēģinot izrauties no disharmoniskas ģimenes. Pusaudzis cenšas kādam citam nodarīt pāri un, redzot otras personas ciešanas, viņš ir pārliecināts, ka tā tomēr viņš spēj citus ietekmēt. Visu, ko pēc tam dara sociālā audzināšana pusaudža dzīvē, nevar aizvietot to, ko nav varējusi dot ģimene.

Sebre ar kolēģiem (Sebre et. al., 2008) norāda, ka arī tad, ja bērns ir audzis nelabvēlīgos ģimenes apstākļos, viņš tomēr ir pieķēries saviem vecākiem. Neskatoties uz to, ka vecāku rīcība ir bijusi disfunkcionāla. Reizēm pieķeršanās vardarbīgiem vecākiem pat ir ļoti spēcīga. Bērns var būt pieķēries saviem vardarbīgajiem vecākiem, jo viņš vēl joprojām gaida, kad vecāks kļūs mīļš un gādīgs.

Ģimene ir maza sociālā grupa, kura ietekmējas no apkārtējās vides. Ģimenei savā dzīves ciklā ir noteiktas funkcijas, kas viņai ir jāizpilda, piemēram, bērna ienākšana ģimenē. Ģimene veidojas no vairākiem cilvēkiem, un kā ģimenes viena no pamatfunkcijām tiek minēta tās locekļu vajadzību apmierināšana. Ja ģimenē ir dažāda vecuma cilvēki, tad arī jāapmierina dažādu vecumposmu vajadzības. Ģimenes funkcijas un struktūra nav nemainīgs lielums, tas mainās laika gaitā. Šīs izmaiņas ģimenē ir kā kritiskie posmi, kas katrai ģimenei ir jāpārvar. Ģimenei ir fundamentāla ietekme uz bērna attīstību, jo tieši ģimenē bērns iemācās dzīvot starp cilvēkiem. Abu vecāku attiecības, savukārt, ietekmē bērna emocionālās sfēras attīstību jau no bērna gaidīšanas perioda sākuma. Pusaudžiem ģimene vairs nav prioritāra sociālā grupa, viņiem svarīgāki ir draugi un cita apkārtējā vide, kas ģimenē arī veido izmaiņas, iespējams, pat kritiskos posmus, kas ģimenei, kā grupai vienotai, ir jāpārvar. Pusaudžu vecumposms arī ģimenē ievieš dažādas pārmaiņas, tieši vecākiem tas ir pārmaiņu posms, kad jāpieņem, ka pusaudzis kļūst par pieaugušu cilvēku. Būtiski ir ģimenei šajā vecumposmā iespēju robežās bērnu atbalstīt, radīt bērnam sajūtu, ka viņš tiek uzklausīts un ir saprasts.

Bērnu nama kā institūcijas raksturojums

Kovaļovs (Kovaļovs, 1999) norāda, ka nav labāka audzināšanas institūtu kā ģimene. Pilnīgi neviena cita audzināšanas iestāde nespēj dot to, ko spēj dot normāla ģimenes gaisotne un bērna tiešā saskarsme ar māti un tēvu.

Latvijas Republikas Bērnu tiesību aizsardzības likums paredz, ka bez vecāku gādības palicis bērns ir bērns, kura vecāki nav zināmi, ir pazuduši vai ilgstošas slimības dēļ nespēj realizēt aizgādību vai kura vecākiem pārtrauktas vai atņemtas aizgādības tiesības (Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1.pants, 2014). Likums paredz, ka aprūpe pie aizbildņa, audžuģimenē vai bērnu aprūpes iestādē tiek nodrošināta tiem bērniem, kas ir bāreņi vai arī ir palikuši bez vecāku gādības. Bērnu namā vai jebkurā citā bērnu aprūpes iestādē tiek nodrošināta šiem bērniem sociālā aprūpe un sociālā rehabilitācija.

Latvijā bērna aizgādības tiesību pārtraukšanu nosaka bāriņtiesu likums. Likums paredz, ka vecākiem aizgādības tiesības var pārtraukt, ja tie nespēj aprūpēt bērnu, bērns atrodas veselību vai dzīvībai bīstamos apstākļus vecāka vainas dēļ, vecāks nenodrošina bērna aprūpi un uzraudzību, tiek konstatēta vecāka vardarbība pret bērnu vai ir pamatotas aizdomas par vecāka vardarbību pret bērnu (Bāriņtiesu likums 22.pants, 2014).

2009.gadā tika veikts pētījums „Analīze par situāciju Latvijā bērnu tiesību un aizsardzības jomā bērniem, kas atrodas ārpus ģimenes aprūpē un bērniem, kuriem pastāv risks zaudēt savas ģimenes aprūpi” (Pranka & Millere, 2009.). Pētījumā tika norādīts, ka ģimenēs un ārpus ģimenes aprūpes iestādēs pastāv vardarbība. Ārpus ģimenes aprūpes iestādēs pārsvarā tiek ievietoti bērni no sociālā riska ģimenēm, kurās bērns bieži ir cietis no fiziskās, emocionālās vardarbības, no pamešanas, ģimenes alkoholisma, no seksuālās vardarbības. Tomēr bērni ārpus ģimenes aprūpes iestādēs visbiežāk nonāk pārāk novēloti un bērna aizsardzības problēmas tiek risinātas izolēti no ģimeņu problēmu risināšanas. Ārpus ģimenes aprūpes institūcijās visbiežāk ir sastopama bērnu savstarpējā vardarbība. Bērnu namos, kuros ir mazāk bērnu, ir mazāks vardarbības risks, savukārt liels vardarbības risks ir tādos bērnu namos, kuros dzīvo bērni ar smagām uzvedības problēmām vai garīgiem traucējumiem. Bērnu namos bērniem trūkst uzticības personu, kuriem arī varētu pastāstīt par to, ka viņš iespējams ir cietis no vardarbības.

Dvorans ar kolēģiem (Dvoran, Winje, Arefjord, & Haugland, 2012) pētījumā par traumas un pēctraumas reakcijām ārpusģimenes aprūpē nonākošajiem bērniem norāda, ka šiem bērniem ir emocionālās, sociālās un mācību problēmas, salīdzinoši ar tiem bērniem, kas aug savās bioloģiskajās ģimenēs. Šie bērni un pusaudži ir piedzīvojuši hronisku stresu ļoti ilgā laika periodā tieši nepietiekamu rūpju, izmantošanas, sliktas attieksmes un vardarbības dēļ, kas ir bijis viņu mājās. Bērnu nams nav tas labākais patvērumš bērnam, bet vecāku vai citu ģimenes locekļu atbalsta nesaņemšana bērnam var radīt traumu. Apkopojot veiktos pētījumus ir redzams, ka bērni, kuri aug ārpusģimenes aprūpē ir piedzīvojuši iespējamus traumatiskos faktoros. Tomēr katram bērnam ir atšķirīga traumu pieredze un pēctraumas reakcijas.

Marinus (Marinus et al., 2011) norāda, ka bērnu namos pastāv vispārēja strukturāla nolaidība, kurai tiek pakļauti bērni. Strukturālo nolaidību bērnu namos raksturo mazi fiziskie resursi, nestabili personāla modeļi, sociāli un emocionāli neatbilstoša aprūpētāju sadarbība. Bērnu namā dzīvojošie bērni neizprot kādēļ nepieciešams mācīties, tiem trūkst motivācijas, jo netiek tam stimulēti. Bērns neizprot, ka normālai psiholoģiskajai attīstībai ir nepieciešams mācīties. Šajā pētījumā tika norādīts, ka bērniem, kas dzīvo sociālās aprūpes iestādēs, ir atsevišķās attīstības sfērās attīstības aizkavēšanās. Tas gan nav pilnīgi visiem bērniem, bet normāla attīstība ir tikai nedaudziem bērniem.

Marija Sorokina (Sorokina, 2007) pētījumā par vardarbības cēloņiem un riska faktoriem sociālās ārpusģimenes aprūpes centriem norāda, sociālās aprūpes iestādēs attieksme ir vairāk vērsta uz funkciju, nevis uz cilvēku. Šajās institūcijās bērnu aprūpe ir sadalīta pa posmiem, katram darbiniekam ir kāds posms, kas tam ir jāpaveic. Šo institūciju darbinieki veic tikai savus darba pienākumus, un tiem nav laiks nodoties kādam bērnam īpaši. Institūcijās personāls mainās diezgan bieži un, gadījumā ja bērns ir kādam īpašam cilvēkam pieķēries, bet šis cilvēks šo darbu pamet, bērns kļūst nemierīgs, jo tam ir jāmeklē atkal jauns cilvēks, kuram pieķerties. Šādi bērns piedzīvo, ka viņš atkal tiek nodots un pamests, un pat kļūst agresīvs. Iespējas apmierināt visas bērna dzīves funkcijas šajās iestādēs ir ierobežotas, kā rezultātā veidojas bērnam dehumanizācija. Bērnu namā bērniem jau ir raksturīga noslēgtība un aizdomīgums, pat sarunājoties ar svešiniekiem, tie runā īsiem teikumiem un atbild uz jautājumiem, paši nevēlas stāstīt. Bērnu namos var būt pat ideāli apstākļi un profesionāli sociālie aprūpētāji, tomēr bērnam, iespējams, saglabāsies personības deformācijas pazīmes un problēmas attiecībā ar apkārtējiem cilvēkiem.

2010.gadā tika veikts pētījums „Vardarbība pret bērnu namos dzīvojošiem bērniem”, kuru rezultātā tika norādīts, ka Latvijā bērnu namos augošiem bērniem ir nepieciešamība dzīvot grupās. Slēgtā vide, atbalsta trūkums un iepriekšējā pieredze ir iemesls bērnu nama bērnu vardarbībai. Bērnu namā trūkst individuālas pieejas katram bērnam, jo ir liels bērnu skaits uz vienu darbinieku. Tieši individuālās pieejas trūkuma dēļ bērns paliek neuzklausīts un nepamanīts. Visi šī pētījuma dalībnieki norādīja, ka viņi ir piedzīvojuši fizisku un emocionālu vardarbību no vecākiem bērniem bērnu namā.

Sebre ar kolēģiem (Sebre et. al., 2008) norāda, ka bērnu namos par bērnam nozīmīgajiem pieaugušajiem vajadzētu kļūt audzinātājiem, sociālajiem pedagogiem. Viņiem būtu jāsniedz bērnam atbalsts un pozitīvs personīgais piemērs, kas var pozitīvi ietekmēt bērna viedokli. Tieši šie darbinieki var iemācīt bērniem pārvarēt grūtības, tikt galā ar dažādām emocijām.

Bērnu namā dzīvojošie bērni nonāk savu bioloģisko vecāku vainas dēļ, jo tie nav varējuši parūpēties par savu bērnu. Bieži ģimenē, no kuras bērni nāk, bērns jau ir piedzīvojis dažāda veida vardarbību un dzīvojis nepiemērotos apstākļos. Ģimenē dzīvojot, bērns ir apguvis agresīvu uzvedību, to novērojot no citiem ģimenes locekļiem. Ģimenē, kurā viņš ir bijis pirms tam, bērnam nav nodrošināta emocionāli un psiholoģiski labvēlīga vide pilnvērtīgai attīstībai. Lai aizsargātu bērnu, bērns no šādas ģimenes tiek izņemts un ievietots bērnu namā vai atrasta tam audžuģimene. Arī bērnu namos bieži bērns piedzīvo vardarbību, jo ir iespējama vardarbība no citu bērnu puses, kas arī šo uzvedības modeli ir iemācījušies, vai arī to izmanto kā aizsargreakciju. Ja bērns ir ticis nodots no pieaugušo puses, bērns pārdzīvo šo nodevību un pats kļūst agresīvs. Bērnu namā bērns atkal piedzīvo nodevību no pieaugušo puses, jo bieži mainās bērnu nama darbinieki, tā bērns izjūt, ka atkal ir ticis pamests un nav vajadzīgs. Bērnu namā dzīvojošajiem bērni kļūst noslēgti un aizdomīgi pret visiem apkārt esošajiem cilvēkiem. Jebkuram bērnam, kurš ir ievietots bērnu namā, saglabāsies personības deformācijas pazīmes un būs grūtības veidot attiecības ar citiem cilvēkiem.

Metode

Pētījuma dalībnieki

Pētījuma dalībnieki ir 80 pusaudži vecumā no 12 līdz 15 gadu vecumam (ar vidējo vecumu 14 gadi)-40 pusaudžu meitenes, ar vidējo vecumu 13,5 gadi, un 40 pusaudžu zēni, ar vidējo vecumu 14 gadi. 40 pusaudži(20 pusaudžu zēni, ar vidējo vecumu 14 gadi, un 20 pusaudžu meitenes, ar vidējo vecumu 13 gadi) pētījuma brīdī dzīvo bērnu namā, vecākiem ir pārtrauktas aprūpes tiesības. 40 pusaudži(20 pusaudžu zēni, ar vidējo vecumu 13 gadi, un 20 pusaudžu meitenes, ar vidējo vecumu 14 gadi) pētījuma brīdī dzīvo ģimenē.

Instrumentārijs

Pētījumā tiks izmantota bērnu uzvedības novērtējuma anketa - Achenbaha Empīriski pamatotās novērtēšanas sistēma, pusaudža pašnovērtējuma anketa(Manual for the ASEBA school-age forms &profiles. Achenbach & Rescola, 2001). Aptaujas sākotnējo adaptāciju Latvijā veica S.Sebre un I.Laizāne (Sebre&Laizāne, 2006). Aptaujas standartizāciju veica I.Skreitule-Pikše, M.Raščevska, S.Sebre, A.Koļesovs un I.Bite (Skreitule-Pikše, Raščevska, Sebre, Koļesovs, &Bite, 2013).

Aptauja ļauj izvērtēt emocionālās attīstības un uzvedības īpatnības bērniem. Sistēma sastāv no 3 anketu formām dažāda vecuma bērniem - vecāku forma, skolotāju forma un jauniešu forma. Visas formas mēra 8 uzvedības un emocionālās sfēras jomas: trauksme/depresija, somatiskas raizes, attiecību problēmas, netipiska uztvere/uzvedība, uzmanības problēmas, normu pārkāpumi, agresīva uzvedība.

Katra anketu forma sastāv no 112 jautājumiem, kur ir līdzīgi pusaudžiem, skolotājiem un vecākiem. Pētījumā tiks izmantota pusaudža pašnovērtējuma anketa. Uz katru aptaujā ietvertu apgalvojumu var atbildēt vai nu 'neatbilst' = 0, 'daļēji vai dažreiz atbilst' = 1, 'pilnībā atbilst' = 2. Jāizvēlas un jāatzīmē viena no atbildēm. Jo augstāks punktu skaits skalā, jo būtiskākas uzvedības problēmas tiek uzrādītas.

Procedūra

Aptauju individuāli izpildīja katrs pusaudzis.

Pusaudži aizpildīja visu aptaujas anketu, tomēr, lai atbildētu uz pētījuma jautājumu, tika analizēti tikai rādītāji agresīvas uzvedības apakšskalā.

Rezultāti

Empīriskie dati tika apstrādāti atbilstoši Ahenbaha empīriski pamatotās novērtēšanas sistēmai. Lai noteiktu Ahenbaha empīriski pamatotās novērtēšanas sistēmas agresīvās uzvedības skalas rādītāju saskaņotību, tika aprēķināta Kronbaha alfa ($\alpha=0,76$). Pēc tā var secināt, ka agresīvas uzvedības skalai iekšējās saskaņotības rādītājs ir pietiekams.

Tā kā aprēķini tiek veikti mazās grupas ietvaros, tika izmantotas statistikas parametriskās metodes divu grupu salīdzināšanai Independent-Sample T tests.

Agresijas rādītāji bērnu namā dzīvojošo pusaudžu izlasē ($M=11,70$, $SD=4,63$) bija statistiski nozīmīgi augstāki nekā agresijas rādītāji ģimenēs dzīvojošo pusaudžu izlasē ($M=8,00$, $SD=4,56$) (skat. tabulu Nr.1).

1.tabula

Bērnu namā dzīvojošo pusaudžu un ģimenēs dzīvojošo pusaudžu agresīvas uzvedības aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji

Dzīves vieta	N	M	SD	t
Bērnu nams	40	11,70	4,63	3,60***
Ģimene	40	8,00	4,56	

*** $p<0,001$

Agresijas rādītāji bērnu namā dzīvojošo meiteņu izlasē ($M=11,75$, $SD=2,99$) bija statistiski nozīmīgi augstāki nekā agresijas rādītāji ģimenē dzīvojošo meiteņu izlasē ($M=7,35$, $SD=4,64$) (skat.tabulu Nr.2)

2.tabula

Bērnu namā dzīvojošo meiteņu un ģimenēs dzīvojošo meiteņu agresīvas uzvedības aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji

Dzīves vieta	N	M	SD	t
Bērnu nams	20	11,75	2,99	3.66***
Ģimene	20	7,35	4,64	

*** $p<0,001$

Agresijas rādītāji bērnu namā dzīvojošo zēnu izlasē ($M=11,65$, $SD=5,91$) nebija statistiski nozīmīgi augstāki nekā agresijas rādītāji ģimenē dzīvojošo zēnu izlasē ($M=8,65$, $SD=4,68$) (skat.tabulu Nr.3). Atšķirība starp abu grupu agresijas rādītājiem gandrīz sasniedz statistiskas nozīmības līmeni ($p=0,08$), tādēļ pastāv tendence bērnu namā dzīvojošajiem zēniem uzrādīt augstākus agresijas rādītājus, salīdzinot ar ģimenēs dzīvojošajiem zēniem.

3.tabula

Bērnu namā dzīvojošo zēnu un ģimenēs dzīvojošo zēnu agresīvas uzvedības aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji

Dzīves vieta	N	M	SD	t
Bērnu nams	20	11,65	5,91	1,78
Ģimene	20	8,65	4,68	

$p>0,05$

Atbildot uz pētījuma jautājumu, *Vai pastāv atšķirības agresijas rādītājos bērnu namā un ģimenē dzīvojošajiem pusaudžiem?*, var secināt, ka pastāv statistiski nozīmīga atšķirība starp bērnu namā un ģimenē dzīvojošo pusaudžu izlasēm agresijas rādītājos ($p=0,001$).

Agresijas rādītāji pusaudžu meiteņu kopējā izlasē ($M=9,55$, $SD=4,36$) nebija statistiski nozīmīgi augstāki nekā agresijas rādītāji pusaudžu zēnu kopējā izlasē ($M=10,15$, $SD=5,48$) (skat.tabulu Nr.4).

4.tabula

Pusaudžu meiteņu un pusaudžu zēnu agresīvas uzvedības rādītāju aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji

Dzimums	N	M	SD	t
Meitenes	40	9,55	4,36	-,54
Zēni	40	10,15	5,48	

$p>0,05$

Atbildot uz pētījuma jautājumu, *Vai pastāv dzimumatšķirības agresijas rādītājos pusaudžiem?*, var secināt, ka nepastāv statistiski nozīmīga atšķirība ($p=0,59$). Tātad šo grupu dispersijas ir līdzīgas.

Diskusija

Bakalaura darba mērķis bija noskaidrot vai pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības agresivitātes rādītājos bērnu namā dzīvojošu un ģimenēs dzīvojošu meiteņu un zēnu grupās. Pētījumā tika salīdzināti agresivitātes rādītāji pusaudžiem, kuri dzīvo bērnu namā un kuri dzīvo ģimenēs. Pētījumā arī tika salīdzināti agresivitātes rādītāji meitenēm un zēniem pusaudžu vecumā, visiem pētījuma dalībniekiem.

Hjūits un Dženkins (Hyit&Jencins, 2001) norādījuši, ka agresivitāte mēdz būt augstāka tiem bērniem, kuriem trūkst rūpju no mātes puses. Savukārt, Faits (Fite et al., 2014) ar kolēģiem ir norādījis, ka sliktas attiecības ar vecākiem vai citiem apkārt esošajiem cilvēkiem izraisa bērnos negatīvas emocijas, kas tiek pēc tam pārvērstas par agresīvu rīcību. Berons un Ričardsons (Beron&Richardson, 1999) norāda, ka bērnam būs paaugstināta agresivitāte, ja ģimenē nebūs tuvas attiecības ar citiem ģimenes locekļiem, kā arī ja ģimenē būs agresivitāti ietekmējošs audzināšanas stils. Tieši tiem bērniem, kuriem ir bijusi agresīva uzvedība mājās, paši kļūst agresīvi un mēdz nodarīt pāri citiem. Fešbahs (Feshbah, 1974) agresiju apraksta kā pašcieņas atgūšanas veidu, kas ir ticis ietekmēts no citas personas uzbrukuma. Sebre (Sebre et al., 2008) skaidro, ka pusaudžu agresīvā rīcība bieži ir saistīta ar nespēju tikt galā ar stresu, dūsmām un negatīviem pārdzīvojumiem, un ar agresīvo uzvedību pievērš sev uzmanību un izrāda protestus.

Latvijā veiktajā pētījumā (Pranka&Millere, 2009) norādīts, ka ārpusģimenes aprūpes iestādēs tiek ievietoti bērni no sociālā riska ģimenēs, kurās bieži bērns ir cietis no fiziskās, emocionālās, seksuālās vardarbības, pamešanas, ģimenes alkoholisma. Dvorans ar kolēģiem (Dvoran et al., 2012) veiktajā pētījumā norāda, ka bērni, kas nonāk ārpusģimenes aprūpes iestādēs ir piedzīvojuši hronisku stresu ļoti ilgā laika periodā tieši nepietiekamu rūpju, izmantošanas, sliktas attieksmes un vardarbības dēļ. Sorokina (Sorokina, 2007) apraksta, ka bērnu nama bērniem bieži nākas saskarties ar to, ka viņi tiek pamesti un nodoti, kas arī ir viens no iemesliem, kādēļ šie bērni kļūst agresīvāki.

Pētījumā iegūtie rezultāti norādīja, ka bērnu namā dzīvojošo pusaudžu izlasē bija statistiski nozīmīgi augstāki agresijas rādītāji, nekā agresijas rādītāji ģimenēs dzīvojošo pusaudžu izlasē.

Tika salīdzinātas arī bērnu namā dzīvojošās meitenes ar ģimenēs dzīvojošajām meitenēm. Bērnu nama meitenēm agresijas rādītāji bija statistiski nozīmīgi augstāki nekā agresijas rādītāji ģimenē dzīvojošajām meitenēm. Tātad meitenēm vide un iepriekšējā dzīves pieredze ir būtiski ietekmējusi viņu agresivitāti. Tieši bērnu nama meitenēm – agresivitātes paaugstināšanos.

Salīdzinot zēnu izlases, bērnu namā dzīvojošo zēnu izlasi un ģimenēs dzīvojošo zēnu izlasi, rezultātu norādīja, ka agresijas rādītāji bērnu namā dzīvojošo zēnu izlasē nebija statistiski nozīmīgāki augstāki nekā agresijas rādītāji ģimenē dzīvojošo zēnu izlasē. Atšķirība starp abu zēnu grupu rādītājiem gandrīz sasniedza statistiskas nozīmības līmeni, tādēļ bērnu nama zēniem tomēr ir tendence uzrādīt augstākus agresijas rādītājus, nekā ģimenēs dzīvojošajiem zēniem. Iespējams, šīs abas izlases palielinot, varētu iegūt arī statistiski nozīmīgu atšķirību.

Šajā darbā iegūtie rezultāti apstiprināja to, ka bērniem, kas dzīvo bērnu namā agresivitāte ir paaugstināta, iespējams dēļ tā, ka viņiem trūkst rūpju no vecāku puses, piedzīvojuši vardarbību, novērojuši un iemācījušies agresīvas darbības no citiem cilvēkiem, kā arī, iespējams viņi izmanto to kā pašcieņas atgūšanas veidu, kas ir ticis ietekmēts no citu personu uzbrukuma.

Berkovics (Berkovic, 2011) ir norādījis, ka vīrieši un sievietes agresiju izpauž atšķirīgi, kā arī sabiedrībā pastāv tradicionālie uzskati par katra dzimuma uzvedību. Tieši sabiedrībā valda uzskats par to, ka vīrieši ir agresīvāki. Zēnu pusaudžu vecumā agresīva uzvedība ir kā sevis pierādīšanas veids (Gini, Pozzoli,&Hymel, 2014). Kilesena (Cillessen et al., 2014) pētījumā bija norādīts, ka tieši pusaudžu vecuma zēniem ir augstāka tieksme pierādīt savu popularitāti, bet popularitāte ir cieši saistīta ar agresiju, līdz ar to zēniem arī ir augstāki agresivitātes rādītāji. Fišers (Fisher et al.,2009) savos pētījumos ir norādījis, ka tieši zēniem 12-16 gadu vecumā mēdz būt paaugstināta agresivitāte, jo tas viņiem ir veids, kā iegūt popularitāti vienaudžu vidū.

Šajā pētījumā salīdzinot agresivitātes rādītājus meitenēm un zēniem pusaudžu vecumā, kopējā meiteņu izlasē nebija statistiski nozīmīgi augstāki agresijas rādītāji nekā zēnu kopējā izlasē. Iespējams, palielinot abas izlases, varētu parādīties statistiski nozīmīgas atšķirības.

Pētījuma rezultāti norāda, ka dzimums ļoti būtiski nenosaka agresivitātes līmeni. Vairāk agresivitāti ietekmē vide, kurā pusaudzis uzturas, vai ir pirms tam ir uzturējies, līdz nonākšanai bērnu namā.

Kā pētījuma ierobežojumu var minēt pārāk mazas izlases. Kā vēl vienu pētījuma ierobežojumu var minēt, ka šajā pētījumā arī tika izmantota tikai viena izpētes metode, agresīvas uzvedības novērtēšanai, un arī šajā izpētes metodē tika aplūkotas tikai pusaudžu pašnovērtējuma anketas, neiekļaujot vecāku, skolotāju novērojuma formas.

Pētījumu varētu attīstīt, palielinot izlases. Tieši dzimumatšķirības varētu skatīt izlasēs, kuras dzīvo vienādās vidēs, piemēram, visiem pusaudžiem, kas pētījuma brīdī dzīvo ģimenēs. Papildus pētījumu varētu veikt, kādēļ bērnu namā dzīvojošajām meitenēm parādījās

statistiski nozīmīga atšķirība šādā izlasē, bet bērnu namā dzīvojošajiem zēniem tas parādījās tikai tendenču līmenī.

Turpmākajos pētījumos varētu apskatīt, kuras skalas vēl ir paaugstinātas tiem pusaudžiem, kuriem ir paaugstināti agresivitātes rādītāji, kā agresivitāte var tikt saistīta ar citiem skalu rādītājiem, kuras būtu paaugstinātas. Pētot bērnu namā dzīvojošo pusaudžu grupas, kā arī varētu aplūkot, kādi faktori tieši ir ietekmējuši agresivitātes paaugstināšanos.

Šajā pētījumā iegūtos rezultātus var izmantot, lai izskaidrotu indivīda rīcību iespējamās konflikta situācijās, lai izprastu pusaudža emocionālo stāvokli, viņa ikdienas uzvedību. Kopējās grupas tendences noder kā informācija, kā var veikt korekcijas darbu ar bērnu namā dzīvojošajiem pusaudžiem. Pētījuma rezultāti ļauj izvērtēt bērnu emocionālo stāvokli, kuri dzīvo bērnu namā, izvērtēt kā vide, kurā viņi atrodas vai pirms tam ir atradušies ir ietekmējusi viņu dzīvi turpmāk.

Secinājumi

Bakalaura darbā tika apkopotas teorētiskās atziņas un pētījumi, kas skaidro, kas ir agresivitāte, tās agresivitātes cēloņus, izpausmes. Pētījuma mērķis bija noskaidrot vai pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības agresivitātes rādītājos pusaudžiem, kuri dzīvo bērnu namā un pusaudžiem, kuri dzīvo ģimenē. Pētījumā tika aplūkotas arī vai pastāv atšķirības agresivitātes rādītājos meitenēm un zēniem pusaudžu vecumā.

Šajā pētījumā tika noskaidrots, ka pastāv nozīmīga atšķirība starp bērnu namā un ģimenē dzīvojošajiem pusaudžiem. Bērnu namā dzīvojošajiem pusaudžiem agresivitātes rādītāji bija augstāki nekā ģimenēs dzīvojošajiem pusaudžiem, un šī atšķirība bija statistiski nozīmīga. Salīdzinot bērnu namā dzīvojošās meitenes ar ģimenē dzīvojošajām meitenēm, bērnu nama meitenēm bija augstāki agresivitātes rādītāji. Bērnu nama zēniem, salīdzinot ar ģimenē dzīvojošajiem zēniem, pašnovērtētie agresivitātes rādītāji bija tikai tendences līmenī, nesasniedzot nozīmīgu atšķirību, bet, iespējams, palielinot abas izlases, varētu parādīties arī statistiski nozīmīgas atšķirības.

Pētījumā, salīdzinot agresivitātes rādītājus meitenēm un zēniem pusaudžu vecumā, kopējā zēnu izlasē nebija statistiski nozīmīgi augstāku agresijas rādītāji, nekā kopējā meiteņu izlasē. Pētījumā bija pārāk maza izlase, lai parādītos statistiski nozīmīga atšķirība meiteņu un zēnu grupās.

Pētījumā iegūtie dati ļauj novērtēt agresivitātes rādītājus pusaudžiem, kuri dzīvo atšķirīgās vidēs, bērnu namā un ģimenēs, kā arī izvērtēt, kā viņu iepriekšējā dzīves pieredze ir atstājusi ietekmi uz viņu uzvedību. Bērnu namā dzīvojošajiem pusaudžiem vide, kurā viņi dzīvo vai ir dzīvojuši, līdz nonākuši bērnu namā, ir ietekmējusi viņu agresivitātes rādītājus. Iegūtās atziņas var izmantot ikdienas personāla darbā ar pusaudžiem, kuri dzīvo bērnu namā.

Izmantotās literatūras saraksts

Acun-Kapikiran, N., Koricku, O., & Kapikiran, S. (2014). The relation of parental attitudes to life satisfaction and depression in early adolescents: The Mediating Role of Self-esteem. *Educational Science: Theory & Practice*, 4, 1246-1252.

Berkovic, L. (2001). *Agresija prichini, posledstviya i kontrol* [Agresijas iemesli, sekas un kontrole], Moskva: Olma-press.

Beron, R., Richardson, D. (1999). *Agresija* [Agresija]. Sanktpeterburg: Piter.

Boulbijs, Dž. (1998). *Drošais pamats*. Rīga: Rasa.

Cillessen, A., Mayeux, L., Ha, T., Bruyn, E., & LaFontana, K. (2014). Aggressive effects of prioritizing popularity in early adolescence. *Aggressive behavior*, 40, 204-213.

Connor, D.F. (2002). *Aggression and antisocial behavior in children and adolescents*. New York: Guilford Press

Dvoran, A., Winje, D., Arefjord, K., & Haugland, B. (2012). Traumatic events and posttraumatic reactions among children and adolescents in out-of-home placement: a 25-year systematic literature review. *Journal of child & adolescent trauma*, 5, 16-32.

Eriksons, E.H. (1998). *Identitāte: jaunība un krīze*. Rīga: Jumava.

Fisher, C.B., Fried, A.L., Feldman, L.G. (2009). Graduate Socialization in the Responsible Conduct Research: A National Survey in the Research Ethics Training Experiences of Psychology Doctoral Students. *Ethics Behav.*, 1, 19 (6), 496-518.

Fite, P., Rubens, S., Preddy, T., Raine, A., & Pardini D. (2014). Reactive/Proactive aggression and the development of internalizing problem in males: the moderating effect of parent and peer relationships. *Aggressive Behavior*, 40, 69-78.

Eidemiller, E.G., Justickis, V. (1999). *Psihologija un psihoterapija semji* [Ģimenes psiholoģija un psihoterapija]. Sanktpeterburg:Piter.

Gini, G., Pozzozoli, T., & Hymel, S. (2014). Moral disengagement among children and youth: a meta-analytic review of linkd to aggressive behavior. *Aggressive Behavior*, 40, 56-68.

Karpova, A.(2006). *Ģimenes psiholoģija*. Rīga:RaKa.

Kovaļovs, S (1990). *Ģimenes attiecību psiholoģija*. Rīga:Pedagoģija.

Koroleva,N., Lugovaja,V.F. ,& Negovskaja,S.G. (2013). Osobnostji formirovanija lichnosti v podrostkom vozraste kak indikatori kachestva obrazovateljnoi sredi [personības īpašību veidošanās pusaudžu vecumā kā indikatori izglītošanās sfērā], *Psihologicheskaja nauka i obrazovanie*, 6.

Kraig, G. (2001). *Psihologija razvitija* [Attīstības psiholoģija]. Sanktpeterburg:Piter.

Marinus,H., Palacios, J., Sonuga-Barke, E., Gunnar, M., Vorria, P., McCall, R., Mare, L., Bakermans-Kranenburg, M, Dobrova-Krol, N. & Juffer, F. (2011). Children in institutional care: Delayed development and resilience. *Monographs of the Society for research in child development*, 76, 8-30.

Marinus, H., Palacios, J., Sonuga-Barke, E., Gunnar, M., Vorria, P., McCall, R., Mare, L., Bakermans-Kranenburg, M, Dobrova-Krol, N.& Juffer, F. (2011). Attachment and emotional development in institutional care:Characteristics and catch up. *Monographs of the Society for research in child development*, 76, 62-91.

Možginski, J. (1999). *Agresija podrostkov* [Agresija pusaudžiem]. Sankpeterburg:Piter.

Pranka, M., Milere, J. (2009). *Analīze par situāciju Latvijā bērnu tiesību aizsardzības jomā bērnie, kas atrodas ārpusģimenes aprūpē un bērniem, kuriem pastāv risks zaudēt savas ģimenes aprūpi*. Rīga.

Robert B. McCall (2013). Review: The consequences of early institutionalization: can institutions be improved – should they?. *Child and Adolescent Mental Health*, 18, 193-201.

Rogov, E.I. (2004). *Nastoljnaja knjiga praktičeskovo psihologa* [rokasgrāmata praktiskā psihologa]. Moskva: Vlados.

Rutter, M., Giller, H., Hagell, A. (1998). *Antisocial behavior by young people*. New York: Cambridge University Press.

Sebre, S., Vende, K. (2014). Mothers' emotion regulation strategies, depressive symptoms and children's behaviour problems. *Baltic journal of psychology*, 15, 22-32.

Sebre, S., Koroļeva, I., Kārklīņa, I., Trapenciēre, I., Sniķere, S., Mieriņa, I., Koļesņikova, J., Ļubenko, J. & Turilova, T. (2008). *Atkarību izraisīto vielu lietošanas problemātika specifiskās bērnu grupās*. Rīga

Škuškoviņa, D., Tiltiņa-Kapele, I. & Dudkina, A. (2014). *Trauksme un agresija Korekcijas iespējas*. Rīga: Zinātne.

Sorokina, M. *Vardarbības cēloņi un riska faktori sociālās ārpusģimenes aprūpes centros*. Rīgas Geštalta Institūts.

Steinberg, L., Belsky, J. (1991). *Infancy, childhood and adolescence: development in context*. US: McGraw-Hill Inc.

Steinberg, L. (1989). *Adolescence*. US: McGraw-Hill Inc.

Svence, G. (1999). *Attīstības psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne ABC.

Vander Zanden, J.W. (1988). *Social Psychology*. 4th edition. Random House, USA Inc.

Ziņojums par pētījuma rezultātiem: Vardarbība pret bērnu namos dzīvojošiem bērniem (2010). Iegūts 2015.g. 13. martā no

[http://www.sapibg.org/attachments/article/1253/Latvia%20\(LV%20\).pdf](http://www.sapibg.org/attachments/article/1253/Latvia%20(LV%20).pdf)

1. Pielikums. Pētījuma shēma

